

Sápmelašvuohta ođđa-ja boares áigodagas

Helsset universitehtta professor Ulla-Maija Kolonen, lektor Irja Seurujarvi-Kari ja doseanta Risto Pulkkinen leat doaimmahan girjji, man namma lea *Sami a Cultural Encyclopedia* ja siidut das leat sullii 450. Girjji lea goastidan Suoma girjjálášvuoda searvi.

Girjai leat dovddus dutkit čohken dieđuid sámiiid historjjá, kultuvra ja dálá sápmelašvuoda birra maiddái sámiiid iežasit dutkiid čálmmiiguin. Girjjis govvidit mánggat čállit sápmelašvuoda sámiiid iežaset perspektiivvas: girjji čállein oassi lea sámít. Čállit ja girjji fattagat ovddastit sámihistorjjá, kultuvrra ja giela dutkama ja dovdamuša viiddes áššedovdamuša. Sierra (akademalaš) surggiid ovddasteaddjit guorahallet čállošinniset dan, mo sámít leat váldán vuostá nuppástuvvi máilmmi ja dan mielddis buktin vejolašvuodaid ja gáibádusaid. Čállit suokkardit etnikkalaš vehádaga sajádaga buresbirgejeaddji Davviriikain. Mo sámiiid iešáddejupmi lea rievdan ja makkár ođđa hámiid etnikkalaš identitehta ovdanbuktin lea dáid mañimuš logiid jagiid áigge ožžon? Mo skuvlejumi lassáneapmi servodagas, joavkomediat ja ođđa eallinvuohki oppalohkái leat váikkuhan sámiiide ja sápmelašvuhtii?

Girji lea čállojuvvon eangasgillii ja lea na oaivilduvvon álbmogiid gaskasaš adnui. Girji jođiha dieđu darbašeaddji sápmelaškultuvrii čilgemin mánggain sierra čállošiguin sápmelaččaide guoskevaš dieđuid ja -vuodu. Maid mii diehtit nuortasámiiid dahje Soabbada boares sámisogaid birra? Dán sullasaš diehtogirjjiid sámiiid birra leat dán ráddjai unnán addojuvvon olggos. nu ahte mu mielas dat lea vuostas dákkár. Lohkis lea vejolašvuohta girjji vuodul arvvostallat ja ányseret ovddeš ja iežamet áiggi sápmelaš máilmmi ja -servodaga ja seammás dán doájahaga. Girji bokte stuorra máilmmi olbmui lea vejolašvuohta guovllalit sámiiid dálá máilbmái ja -servodahkii. Go girjji faddagiid geahččá, de gártá jearrat leatgo fattagiid váljemiidda váikkuhan sierra čállošid mahtu, gáldut, arat dutkamuš ja eará geavatlaš oainnut?

Mañimuš jagiid áigge leat addojuvvon ollu olggos juos guđelágan dutkamušat, mat leat buktán ovdán maiddái ođđalágan ja viidásut historjjálaš, polithkálaš, sosialaš ja etnokulturalaš oainnuid. Arabut dahkuvvon sápmelašdutkanmuš lea oážžu daddjat na lasi sierralágan perspektiivvaid, lahkonaŋvugiid nu ollu ahte dutkan čuožadagat leat duoidaiid odne mánggahápmásaččat. Girjji oaivetemas lea jearaldat sámiiid álgovuodus sámiguovllus ja makkár kultursargosat doppe assi sámialbmogis leat ovdal leamaš ja dal lea. Deavstat mat gieđahallet sámiiid ovdahistorjjá, giela, kultuvrra bajidit lohki ovdii geažos áigge sierralágan beliid sámiiid birra. Deahtis girjji bohcciidahtta maid mánggaid jurdagiid. Girjji ii goitotge sáhte navdit dakkárin, ahte dat buvttáši ovdan buot davviriikkaid sámiiide guoskevaš dutkandieđuid sámiiid birra.

Girjjis muitaluvvo sámiguovlluid árat historjjá birra arkeologalaš gadnosiid vuodul, sámiiid rivtiid ovdáneami, ealahusaid, kultuvrra, eamiálbmogiid birra jv. Čállošiid sápmelaš perspektiivva guorahallá sámiguovllu ássama ja kolonialisma, riikarájaid bohtima. Čállošiin mainnašuvvon guovlluid historjá doallá sisttis mánggaid drámadihkálaš nuppástusaid. Dávjá nuppástusaid leat ožžon áigái riikkat eaige dábálaš sámít. Riikkaid rájaid bohtin lea boadus sámevuovllu juohkán riikkaid politihkás.

Go diehtit ahte sápmelaš dutkantradišuvdna lea oalle nuorra, de mun návddán girjji almmustuvvama historjjálaš lávkin.

Čállošid guorahallet maid politihka bohtima sápmelašvuhtii historjjálaš perspektiivvas: nuorra sápmelašbuolva ii hálit vuollánit seamma láchkai go dan ovdavánhemat dahke. Nube 1970-logus sápmelašvuhtii bohtigođii eanet ja eanet politihkka mielde. Sámít ovdanbuktiogohte čielgaseappot go goassige ovdal iežaset čearddalaš duogáža ja gáibidišgohte ahte dat galggai

almmolaččat dovddastuvvot. 70-logu radikalismma sáhtta gohčodit juogalágan symbolalaš soađáskeapmin váldoálbmogiid ja davviriikkaid váldoservvodagaid vuostá. Symbolalaš dát "soahti" lei danin, go das geavahuvvojedje vearjun čearddalaš symbolat. Sámit gáibidišgohte ahte sámegeiela sajádat galggai buoriduvvot. Sii ealáskahttigohte árbevirolaš duddjondáidduid ja eará álbmotárbbi dego juoigama. Sámekultuvrra vuoddoelemanttat dego giella, álbmotárbi ja árbevirolaš ealáhusat galge oažžut dál positiivvalaš árvomearkkašumi.

Okta 1970-logu radikalismma stuorra vuoittuin lea eahpitkeahhtá sámegeiela sajádaga buorráneapmi. Sámit leat álo leamaš čevalái gielasteaset. Stáhtaid assimileren- dahjege suddadanpolitihkas fuolakeahhtá sámit eai massán oktavuoda iežaset gillii. Girjjis čielgá sámegeiela riggodat erenoamážit bivdui, boazodollui ja luonddudilálašvuodaide guoski sátneráju ektui. Sámiid árbevirolaš dáidduide lea álo gullan govvidit birrasa maiddá sániiguin. Olmmoš galggai máhttit johtit meahcis nuppi olbmo sánálaš válddahallama mielde; giella doaimmai nappo juogalágan sánálaš kártan.

Sámit leat iežaset giela lassin gártan oahppat maiddá nuppi giela, váldedoalliid giela. Iežas kultuvrra buorin rahčan leage dávjá dáhpáhuvvan váldokultuvrra gielain. Guovtgeielalašvuoha ja eará kultuvrralaš dáidduid leat ávkkálaččat, jos áigu birget váldokultuvrra bealde. Muhto dáid dáidduid lea sáhtán atnit ávkin maiddá sámekultuvrra ovddideamis. Saami a Cultural Encyclopedia girji lea okta ovdamearka das, mo sámit sáhttet oažžut iežaset jiena gullot ii dušše Davviriikkain, muhto viidáseappotge ovtastuvvi máilmmis. Álbmogiidgaskasašvuoda mearkkašumi ádden sámedutkit ja eará sámeaktivisttat leat oaidnigoahhtán iežaset oassin universála ollisvuodas, oassin máilmmiviidosaš álgoálbmotservodagas. Dange dafus girji anssaša rámi.

Sámiid eallimii váikkuhit eanet ja eanet joavkomediat - radio, TV, áviissat ja bládit. Girjjis giedahallojuvojit sámegeielat bládiid, áviissat ja radio doaimma, daid gaskavuoda váldoálbmoga diedihangaskaomiide ja dan gova, maid joavkodiedihangaskaoamit addet sámiin ja sápmelašvuodas. Mánngga čállošis giedahallojuvvo skuvlejumi váikkuhus ja sajádat sámiid eallimis; mo sámit leat bajit dási skuvlemis mielde ja makkár lea sámedutkama dálá dilli ja boahhteáiggi perspektiivvat.

Ealáhusrahkadusa nuppástusa geažil stuorra oassi sámiin ellet dál boazodoalu, guolástusa dahje smávva eanadoalu olggobealde. Eanet ja eanet sámit doibmet oahpaheaddjin, dearvvasvuodafuolahusa bealde, stáhta virggiin, bálvalusámmáhiin ja eará ii-árbevirolaš ealáhusain, dego turismas. Sosiálalaš sajádaga vuodđun ii leat šat sámiin - nugo ii eará sajisge - dušše jábálašvuoha dahje sohkaduogáš. Dál olbmo sosiálalaš menestuvvan servodagas lea ovdal juo skuvlejumi duohken. Dálá sámenuorra ii goittot sáhte šat eambbo álgit vanhemiiddis láhkai boazodoallin. Norggas ja Suomas leat geahpedišgoahhtán boazologuid guohtoneatnamiid heajos dili dihte iige boazodoallu šat nákke ealihit buohkaid, geat háliidiidivčče bargat bohccuiguin. Nuppástuvvan dilli sáhtta bajidit soapmásiin bahča miela ja dorvvuhisvuoda, dasgo boazodili olggobeallai báhcci nuorat eai buohkat beroš vázzit skuvllaid, vai fidnejit ođđa barggu. Muhtun čállošiin giedahallojuvvo dárkileappot boazodoalu eallinvuohkin ja dan dálá dili erenoamážit eanaoamastangaskavuodaid perspektiivvas.

Girjjis giedahallo maid viidát ILO-soahpamuš, man Davviriikkain dán ráddjai dušše Norga lea ratiferen. Girjjis ii goitotge čielgga dat, mat leat dat vuodđosivat, manne Suopma ii leat vel dán sáhtán ratifieret. Dáid jagiid Suomas jodihuvvon sámeapolitihka vuodđun lea leamaš suoidnemánus 1995 fápmui boahhtán vuodđolága njuolggadus, man mielde sámiin lea álgoálbmogin "vuoigatvuoha bajásdoallat ja ovddidit iežaset giela ja kultuvrra". Sámediggi lea dulkon dán ášši nu ahte Riikkabeaivvit livččii oaivvildan ollásit nuppástuhttit sámeovuollu eanaoamastusa ja ealáhusdilálašvuodaid nu, ahte vuoigatvuoha geavahit eatnama ja čáziid ng.

sámeeláhusaiguin bargama várás livčče vuosttažettiin Sámedikki válgalogahallamii merkejuvvon sámiiin.

Čielggadanolmmái Vihervuori ja eananhearra Pokka doaipmagoddi evttohedje dán čuolmma čoavdima várás sierra eanavuoigatvuodaráđi vuodđudeami. Iešalddes eanavuoigatvuodaráđi livčči mearridan buorre muddui, maid sámeaguovllu ng. stáhtaeatnamiin, ovddeš sámesiiddaid eatnamiin, oččoši bargat ja maid ii. Suoma dilálašvuodaide dát soahpamuš, mii lea oaivvilduvvon doarjjan primitiiva dilis ja sordojuvvon sajádagas ealli álgo- ja čeardaálbmogiid várás, heive viehka funet juo dange sivas ahte váldooassi Suoma sámiiin ožžot birgenlágiset ng. sámeeláhusaid olggobealde. Danin ILO-soahpamuša ratifiseren čilgehusalbmá evttohusaid vuodul dušše lasihivčči sierraárvosašvuoda iige geahpedivčči dahje jávkadivčči dan, nugo lei jurdda.

Go Suoma bealde lea sáhka sámeeláhusain, de gánnáha cuiget ahte daiguin barget sámiiid lassin maiddái seamma sogaid suomagielat mañisboahttit. Norgga ja Ruota bealde boazodoallu dáhpáhuvvá eará vuodu alde. Sivva dasa gávdno Suoma davviguovlluid ásaiduhttimis: sámít, ng. vuovdeláppalaččat ja suomelaš dálonat leat ássan sámeaguovllu meahcceguovlluin ovttas goittot 1700-logu rájes. Maiddái ealáhusat leat ainge dán guovlluin oktasaččat. Ná orru váttis bajidit dušše giellaákka vuodul ovta joavkku buoret sajádahkii go mas lea nubbi eará joavku, mii ássá fásta seamma guovllus. Máinnašuvvon vuodđolágain dorvvastuvvon vuoigatvuodaid ii sáhte ná sirdit dušše sámeregistarii merkejuvvon olbmuide. Dát ii ILO-soahpamušasge gáibiduvvo. Mañimuš evttohusat leatge čuoččaldahtán dili, goas seamma ealáhusaiguin bargan sámít ja guovllus ássi "láppalaččat" nárrohallet vuoigatvuodaideaset alde.

Buot buohkanassii ILO-soahpamuša ratifiserema vuodđu ja sisdoallu lea vuosttažettiin vuoigatvuodahistorjjálaš ja vuoigatvuodahistorjjálaš áššiid guoskadeapmi dálá guhkás ovdánan vuoigatvuodaortnegis ja servodagas gáibida vuđolaš válmmaštallama ja árvalussii váikkuheaddji buot beliid guorahallama. Nuba rivttes ja gierdilis ágga lea historjjálaš jotkkolašvuoda dovddasteapmi.

Min dálá vuodđolága mielde vuoigatvuhtii ja oamastussii guoski riiddut galget čovdojuvvot rievtti ovddas. Ii Riikkabeaivvitge sáhte čoavdit guorahallanvuloš oamastannákku dábálaš lágain. Nuba nágggu galgá čovdojuvvot rievtti ovddas.

Stáhta almmolaš bálvalusat dego dearvvasvuodadikšun leat dál sámiiide buorebut fidnemis go ovdal. Skuvlen ii dieđusge buvttie mielddis dušše ávnnaslaš ávkki dahje sosiálalaš sajádaga buorráneami. Skuvlen addá olbmui maiddái gaskaomiid etnihkalaš iešáddejupmái. Girjji čállošiid sápmelaš čállit gieđahallet, mo sámít leat oassálastán almmolaš ságastallamii váldoálbmoga ja sámiiid gaskavuodain ja mat leat leamaš dáid gaskavuodaid kultuvrralaš ja politihkalaš váikkuhusat. Mo dutkan, skuvlen ja almmolaš dieđihangaskaoamit leat hábmen sámiiid identitehta? Leatgo sámít lihkostuvvan oamastit dáid kultuvrralaš, sosiálalaš ja politihkalaš váikkuhankanálaid ja bastán addit daidda sápmelaš sisdoalu? Mo dát moderniserenproseassa lea váikkuhan sámiiid árbevieruide ja árbedihtui - kultuvrii oppalohkái hui čiekŋalit? Girjji guovddáš gažaldaga sáhtta oanehaččat ovdanbuktit vaikko ná: makkár lea sápmelaččaid dilli odđa áigodagas - odđaáigasaš servodagain Davviriikkain.

Oažžu daddjat, ahte girji dahká eallin maid olgoriikalaččaide sámiiid historjjá ja kultuvrra; das lea valljis dieđut vássán áiggiid birra. Doaivvošin goitotge, ahte boahtevuoldas nana kulturhistorjjálaš ássedovdamuš laktojuvvošii ain čavgadeabbot sámiguovllu rastádieđalašvuhtii gullelaš dutkamiidda. Na mis livčče vejolašvuolta buorebut ipmirdit sápmelaččait/lappalaiččaid sargosiid mearkkašumiid sierralágan historjjálaš oktavuodain dego dan mo dolin addojuvvon mearrádušat duolmagohte sámegeiela ja mo goddenáliid nohkama mañná guvlui álggii riegádit dáláhápamasáš ealliboazodoallu ja mo sámít Suoma bealde álge vuodđudit dáluid iežaset vuoigatvuodaid dorvun

Helssegis ođđajagimánu 4 beaivve 2006

Jouni Kitti
Ovdeš sámipolitihkár